Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут
«Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА
на тему
ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА: КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ

Виконала: здобувачка вищої освіти
4 курсу групи ДМП-КТР21
спеціальності: 032 Історія та археологія
освітньої програми: Краєзнавчо-туристична робота

_____ / Аліна ЗАХАРЧЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник:
_____ / Валерій ЛАНТУХ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент:
_____ / Анатолій ЩЕРБАНЬ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

Навчально-науковий інститут Українська інженерно-педагогічна академія
Кафедра краєзнавчо-туристичної роботи соціальних і гуманітарних наук
Спеціальність 032 Історія та археологія
Освітньо-професійна програма Краєзнавчо-туристична робота

ЗАТВЕРДЖУЮ
В. о. завідувачки кафедри краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук

_____ Ірина ЩЕРБИНА
(підпис)
«14» квітня 2025 р.

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

здобувачу вищої освіти Аліні ЗАХАРЧЕНКО
1. Тема роботи: Чорнобильська катастрофа: комеморативні практики
затверджена наказом університету № 4801-5/925 від «11» квітня 2025 р.
2. Термін здачі закінченої роботи «30» травня 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи
Мета роботи – дослідження комеморативних практик, пов'язаних із Чорнобильською катастрофою, їхнього впливу на суспільну пам'ять та формування історичної свідомості в Україні та світі.
Об'єкт дослідження – Чорнобильська катастрофа як історична подія та її вплив на суспільну пам'ять.
Предмет дослідження – комеморативні практики, спрямовані на збереження пам'яті про катастрофу, їхні особливості, розвиток та значення у сучасному суспільстві.
4. Зміст роботи (перелік питань, які належить розробити):
Вступ
Розділ 1 ІСТОРІОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ
Розділ 2 ПАМ'ЯТЬ ПРО ЧОРНОБИЛЬ: КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ
Розділ 3 ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА В КУЛЬТУРІ ТА МАСОВІЙ СВІДОМОСТІ
Висновки
Список використаних джерел
Додатки
5. Дата видачі завдання «14» квітня 2025 р.

Керівник роботи _____ Валерій ЛАНТУХ
(підпис) (ім'я, прізвище)

Завдання прийняв/ла до виконання _____ Аліна ЗАХАРЧЕНКО
(підпис) (ім'я, прізвище)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК
виконання кваліфікаційної роботи

№ з/п	Назва етапів роботи	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдання
1	Вступ	18.04.2025	
2	Розділ 1	26.04.2025	
3	Розділ 2	07.05.2025	
	Розділ 3	19.05.2025	
	Висновки	21.05.2025	
	Додатки	23.05.2025	
	Список використаних джерел	27.05.2025	
	Оформлення випускної роботи та ілюстративного матеріалу	30.05.2025	

Здобувачка вищої освіти _____ Аліна ЗАХАРЧЕНКО
(підпис) (ім’я, прізвище)

Керівник _____ Валерій ЛАНТУХ

АНОТАЦІЯ

Захарченко А.В. Чорнобильська катастрофа: комеморативні практики (бакалаврська робота). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. 58 с. (рукопис).

Кваліфікаційна робота бакалавра присвячена дослідженню комеморативних практик, пов'язаних із Чорнобильською катастрофою, з акцентом на їхній вплив на суспільну пам'ять та формування історичної свідомості в Україні та світі. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків; містить 3 рисунки, 2 таблиці, список використаних джерел із 50 найменувань.

У першому розділі проаналізовано основні підходи до вивчення Чорнобильської катастрофи в історичній науці, літературі та культурі. Розглянуто соціальні, культурні й політичні аспекти осмислення трагедії. У другому розділі досліджено трансформацію державної політики пам'яті, а також роль меморіалів, музеїв, пам'ятників та ритуалів у збереженні пам'яті про катастрофу. У третьому розділі проаналізовано відображення Чорнобиля у літературі, мистецтві, кінематографі, медіа та соціальних мережах, а також досліджено сучасний стан колективної пам'яті й актуальність теми у глобальному контексті.

Ключові слова: Чорнобильська катастрофа, колективна пам'ять, комеморативні практики, меморіали, медіа.

ANNOTATION

Zakharchenko. A.V. The Chornobyl Catastrophe: Commemorative Practices (Bachelor's Thesis). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2025. 58 p. (manuscript).

The bachelor's thesis is devoted to the study of commemorative practices related to the Chornobyl catastrophe, with an emphasis on their impact on public memory and the formation of historical consciousness in Ukraine and globally. The work consists of an introduction, three chapters, conclusions; it includes 3 figures, 2 tables, and a list of 50 sources.

The first chapter analyzes the main approaches to studying the Chornobyl catastrophe in historical science, literature, and culture. It examines the social, cultural, and political aspects of understanding the tragedy. The second chapter explores the transformation of state memory policy, as well as the role of memorials, museums, monuments, and rituals in preserving the memory of the catastrophe. The third chapter analyzes the representation of Chornobyl in literature, art, cinema, media, and social networks, and investigates the current state of collective memory and the relevance of the topic in the global context.

Keywords: Chornobyl catastrophe, collective memory, commemorative practices, memorials, media.

ЗМІСТ

ВСТУП……6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ 11
1.1. Чорнобильська катастрофа в історичній літературі 11
1.2. Соціальні та культурні аспекти трагедії 21
РОЗДІЛ 2. ПАМ'ЯТЬ ПРО ЧОРНОБИЛЬ: КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ 28
2.1. Чорнобиль у державній політиці пам'яті 28
2.2. Роль меморіалів, музеїв та ритуалів пам'яті 35
РОЗДІЛ 3. ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА В КУЛЬТУРІ ТА МАСОВІЙ СВІДОМОСТІ 42
3.1. Чорнобиль у літературі, мистецтві та кінематографі 42
3.2. Чорнобиль у колективній пам'яті та медійному просторі 46
ВИСНОВКИ 51
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА 53

ВСТУП

Актуальність теми. Чорнобильська катастрофа, що сталася 26 квітня 1986 року, стала однією з наймасштабніших техногенних катастроф в історії людства. Вибух на четвертому енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції спричинив потужний викид радіоактивних речовин, що призвело до серйозних наслідків для навколишнього середовища, здоров'я населення та соціально-економічного розвитку регіону. Трагедія зачепила не лише Україну, а й багато країн світу, що стало передумовою до змін у підходах до ядерної безпеки та екологічної політики на міжнародному рівні.

Питання збереження пам'яті про Чорнобиль залишається важливим як для постраждалих, так і для всього людства. Чорнобильська катастрофа стала символом глобальних техногенних ризиків, а її осмислення допомагає зрозуміти небезпеки, які можуть виникати внаслідок людської діяльності. Важливу роль у цьому відіграють комеморативні практики, які забезпечують збереження пам'яті про трагедію та її уроки для майбутніх поколінь.

Комеморативні практики охоплюють різні форми збереження історичної пам'яті, включаючи офіційні державні заходи, створення пам'ятників та музеїв, наукові дослідження, літературні й художні твори, кінематограф, а також медійні проекти. Вивчення цих аспектів дозволяє не лише простежити, як змінювалося сприйняття катастрофи, але й зрозуміти механізми формування суспільної пам'яті та історичної свідомості.

Важливість дослідження комеморативних практик Чорнобиля зумовлена також сучасними екологічними та техногенними викликами. У час, коли світ знову зіштовхується з ризиками ядерних аварій, необхідність збереження пам'яті про Чорнобиль стає особливо актуальною. Аналізуючи форми та методи комеморації, можна оцінити ефективність існуючих підходів до збереження пам'яті та їхній вплив на суспільство.

Метою даної роботи є дослідження комеморативних практик, пов'язаних із Чорнобильською катастрофою, їхнього впливу на суспільну пам'ять та формування історичної свідомості в Україні та світі.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі ***завдання:***

1) проаналізувати основні підходи до вивчення Чорнобильської катастрофи в історичній науці та літературі;
2) дослідити соціальні та культурні аспекти трагедії;
3) розглянути державну політику пам'яті щодо Чорнобиля та її трансформацію впродовж років;
4) визначити роль меморіалів, музеїв, пам'ятників та ритуалів у збереженні пам'яті про катастрофу;
5) проаналізувати відображення Чорнобильської катастрофи у літературі, мистецтві, кінематографі та популярній культурі;
6) дослідити Чорнобиль у колективній пам'яті та масовій свідомості, зокрема через призму медіа та соціальних мереж.

Об'єктом дослідження є Чорнобильська катастрофа як історична подія та її вплив на суспільну пам'ять.

Предметом дослідження виступають комеморативні практики, спрямовані на збереження пам'яті про катастрофу, їхні особливості, розвиток та значення в сучасному суспільстві.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 1986 року до сьогодення, що дозволяє простежити зміни у ставленні до Чорнобильської трагедії та методах її комеморації. Початковий період дослідження включає реакцію на катастрофу у перші роки після аварії, тоді як сучасний етап дозволяє оцінити розвиток практик пам'яті у XXI столітті.

Географічні межі роботи охоплюють Україну як центральний простір пам'яті про трагедію, а також інші країни, які зазнали впливу радіаційного забруднення та брали участь у ліквідації наслідків аварії. Дослідження також охоплює міжнародний контекст, зокрема вплив катастрофи на глобальну історичну свідомість та екологічні ініціативи.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети у роботі використовуються кілька основних методів дослідження, що дозволяють всебічно вивчити як історичні, так і сучасні аспекти Чорнобильської катастрофи та її відображення в колективній пам’яті та медійному просторі.

Історико-аналітичний метод є основним інструментом для вивчення наукової літератури, джерел, документів і публікацій, присвячених Чорнобильській катастрофі та комеморативним практикам, які виникли після події. Цей метод дає можливість ретельно аналізувати зміни в суспільному сприйнятті Чорнобиля, від початкових реакцій після трагедії до її поступового осмислення у пострадянському періоді та в умовах незалежної України. За допомогою історико-аналітичного методу досліджується, як на різних етапах розвитку держави змінювалося ставлення до Чорнобиля, а також яким чином це відображалося в офіційній та громадській документації, публікаціях і культурних творах.

Порівняльний метод дозволяє порівняти різні підходи до збереження пам’яті про Чорнобиль в Україні та інших країнах, зокрема, в країнах Європи та США. Це дає змогу виявити відмінності в державних та громадських ініціативах щодо увічнення пам’яті про катастрофу, а також у відображенні цієї події в культурних, соціальних та медійних контекстах. Наприклад, порівняння українських пам’ятників та меморіалів із аналогічними об’єктами в інших країнах дозволяє оцінити різницю в підходах до увічнення пам’яті, визначити, чи є специфічні культурні та історичні чинники, які впливають на ці стратегії. Крім того, цей метод застосовується для аналізу медіа простору, де можна побачити, як подія відображалася в національних ЗМІ, а також як її інтерпретували на міжнародному рівні.

Контент-аналіз використовується для дослідження текстів, матеріалів та медіа-продуктів, що пов’язані з Чорнобилем, зокрема документальних фільмів, новинних публікацій, пісень, літературних творів та інтернет-контенту. Цей метод дозволяє виявити основні тенденції та тематичні акценти в медіа-репрезентації Чорнобиля. Завдяки контент-аналізу можна визначити, як медіа

висвітлюють різні аспекти катастрофи – від технічних причин до гуманітарних і екологічних наслідків, а також вивчити зміни в підходах до висвітлення Чорнобиля у часі. Окрім того, контент-аналіз дозволяє виявити, як медіа формують спільне сприйняття катастрофи, а також її інтерпретацію в сучасному медійному ландшафті.

Феноменологічний підхід застосовується для глибокого аналізу суб'єктивних переживань осіб, які були безпосередньо залучені до Чорнобильської катастрофи, зокрема ліквідаторів, місцевих жителів та їхніх нащадків. Цей підхід дозволяє зрозуміти, як катастрофа і пов'язані з нею події вплинули на їхні життєві досвіди та світогляд, а також на процеси ідентичності та пам'яті в контексті глобальних змін.

Загалом, ці методи дозволяють отримати комплексне уявлення про Чорнобильську катастрофу, її наслідки та значення в колективній пам'яті, а також вивчити, як пам'ять про цю трагедію перетворюється через медіа та культурні практики в сучасному світі.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків. У першому розділі розглядаються джерела вивчення та історіографія Чорнобильської трагедії, аналізується наукова література та досліджуються соціокультурні аспекти трагедії.

Другий розділ присвячений аналізу комеморативних практик в Україні та світі. В ньому розглядається державна політика пам'яті щодо Чорнобильської катастрофи, її еволюція від часів СРСР до сьогодення, а також роль музеїв, меморіалів та ритуалів пам'яті у збереженні історичної спадщини.

Третій розділ містить аналіз впливу Чорнобильської катастрофи на культуру та масову свідомість. Особлива увага приділяється її відображенню в літературі, кінематографі та медіа. Також досліджується вплив соціальних мереж та нових медіа на сучасне сприйняття Чорнобильської трагедії.

У висновках підсумовуються основні результати дослідження, робляться узагальнення щодо розвитку комеморативних практик Чорнобиля та окреслюються перспективи подальших наукових досліджень у цій сфері.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

1.1. Чорнобильська катастрофа в історичній літературі

Чорнобильська катастрофа – одна з найбільших техногенних катастроф в історії людства, яка сталася 26 квітня 1986 року на Чорнобильській атомній електростанції, розташованій у місті Прип'ять Київської області, Україна [2]. Ця аварія мала величезні наслідки для навколишнього середовища, здоров'я людей та світової ядерної енергетики. Вибух на четвертому енергоблоці ЧАЕС спричинив викид великої кількості радіоактивних речовин у атмосферу, що призвело до забруднення значних територій, зокрема України, Білорусі, Росії та багатьох європейських країн.

Передумови катастрофи були пов'язані як із конструкційними особливостями реактора, так і з людськими помилками. Чорнобильська АЕС використовувала реактори типу РБМК-1000, які мали низку недоліків, зокрема позитивний паровий коефіцієнт реактивності, що означало можливість неконтрольованого зростання потужності [40]. Окрім того, використання графітових стержнів в системі аварійного зупину реактора призводило до короткочасного збільшення потужності при введенні цих стержнів у зону реактора. Додатково, персонал станції порушив правила експлуатації та безпеки, відключивши систему аварійного захисту. В ніч аварії проводився експеримент, метою якого було перевірити, чи зможе турбіна реактора в умовах відключення зовнішнього електропостачання виробляти достатню кількість енергії для живлення насосів системи охолодження [23]. Через помилки в управлінні реактором та конструкційні особливості відбулося неконтрольоване зростання потужності, що призвело до вибуху водню, руйнування активної зони реактора та значного викиду радіоактивних речовин у навколишнє середовище [12].

Наслідки аварії були катастрофічними. Радіоактивна хмара, що утворилася після вибуху, розповсюдилася на значні території, спричинивши радіоактивне забруднення тисяч квадратних кілометрів. Викид радіонуклідів, зокрема йоду-131, цезію-137, стронцію-90 та плутонію-239, створив серйозну загрозу для здоров'я населення. Найбільш забрудненими стали території України, Білорусі та Росії, де було зафіксовано високі рівні радіації. У перші дні після аварії викид йоду-131 спричинив численні випадки захворювання на рак щитоподібної залози, особливо серед дітей [21].

Безпосередньо внаслідок вибуху та пожежі загинули 31 людина, більшість з яких були працівниками станції та пожежниками, які першими прибули на місце аварії. Однак основний удар катастрофи припав на ліквідаторів – людей, які брали участь у подоланні наслідків аварії та зменшенні її впливу на навколишнє середовище. Близько 600 000 осіб були залучені до ліквідаційних робіт, і багато з них отримали значні дози радіації, що призвело до розвитку онкологічних та інших тяжких захворювань [7]. За офіційними даними, тисячі людей померли в наступні роки через хвороби, спричинені опроміненням.

Існують численні дослідження, які аналізують культурні та літературні наслідки Чорнобильської катастрофи.

Історик О. Зінченко зазначає, що після Чорнобильської катастрофи українці почали сприймати Москву як джерело проблем, а не рішень. Він підкреслює, що замовчування інформації про аварію сприяло формуванню синдрому недовіри до влади [24].

Також, у статті на сайті «Збруч» зазначається, що спроба радянської влади встановити контроль над інформацією про катастрофу стала серйозним провалом, що спричинило спалах недовіри до влади та посилило прагнення до незалежності серед українців [5].

Ці дослідження відзначаються глибоким аналізом причин і наслідків катастрофи для соціально-політичного розвитку країни.

Дослідження звертають увагу на те, як ця подія відображена в українській літературі, зокрема в творчості таких авторів, як Валерій Шевчук, Василь Стус, Ліна Костенко та інші. Дослідники підкреслюють символічне значення Чорнобиля як катастрофи, що стала важливим моментом у формуванні національної свідомості українців, а також аналізують вплив катастрофи на художню свідомість письменників, які намагалися осмислити її наслідки.

З кожним роком події, пов'язані з аварією на Чорнобильській АЕС – однією з наймасштабніших техногенних і екологічних катастроф у світі – відходять у минуле. Втім, тема Чорнобиля й надалі залишатиметься у фокусі уваги політиків, науковців та медиків.

Ця трагедія змусила українське суспільство замислитися над необхідністю правди – як про події, так і про самих себе – і будувати життя на моральних принципах. Тож, розгляд літератури, що звертається до теми Чорнобиля, має виходити з того, наскільки вона здатна говорити мовою правди й гуманізму, сприяти формуванню моральної свідомості.

Неодноразово саме література першою звертала увагу на загрозливі суспільні процеси або ставала головним джерелом правдивої інформації та глибокого осмислення подій. Усі твори, створені на основі чорнобильських реалій, разом формують нехай і неповну, але доволі масштабну панораму трагедії, наповнену громадянськими почуттями, моральними оцінками та інтелектуальними роздумами. Велика трагедія породила «вічну» тему в українській літературі – тему, що допомагає осягнути масштаб катастрофи, донести правду й передати глибину людського болю й страждань. Уже в перші роки після аварії ця подія знайшла відображення в прозі, поезії, драматургії, піснях різними мовами світу.

Серед найвиразніших художніх рефлексій на трагедію – документальна проза Юрія Щербака «Чорнобиль» і Лідії Віриної «Тієї вогняної ночі», які вирізняються глибокою емоційністю та документальною точністю. Значний внесок зробили також поема Івана Драча «Чорнобильська мадонна», вірш Бориса Олійника «Дорога на Чорнобиль», поема «Сім» та інші [35].

У своїх творах письменники з болем описують, як рідна земля, уражена радіацією, перетворилася на мертву зону. Саме завдяки цим книжкам молодші покоління мають змогу краще зрозуміти масштаби трагедії та подвиг ліквідаторів. А прочитання таких творів дозволяє глибше осмислити не лише саму подію, а й її вплив на людські долі, свідомість і культуру.

Це дослідження підкреслює важливість психологічної підтримки та реабілітації для осіб, які зазнали впливу Чорнобильської катастрофи, а також для наступних поколінь, які можуть відчувати непрямі психологічні наслідки цієї трагедії.

Одним з найважливіших заходів після аварії стало створення 30-кілометрової зони відчуження навколо ЧАЕС [42]. Місто Прип’ять, яке на момент аварії налічувало близько 50 000 мешканців, було повністю евакуйоване протягом 36 годин після вибуху. Загалом понад 115 000 людей були переселені в перші місяці після катастрофи, а ще 230 000 були змушені покинути свої домівки в наступні роки через високий рівень радіації. У зоні відчуження, що охоплює територію близько 2 600 квадратних кілометрів, досі залишається підвищений рівень радіоактивного забруднення, і вона є практично непридатною для постійного проживання [9].

Екологічні наслідки катастрофи були також значними. Радіація спричинила загибель лісів, зокрема знаменитого «Рудого лісу», де дерева набули червоно-бурого кольору через високу дозу опромінення. Також були зафіксовані мутації у флори і фауни, а деякі види зазнали значних змін у своєму розвитку. Забруднення водних ресурсів та ґрунтів залишалося серйозною проблемою протягом багатьох років, оскільки радіонукліди продовжували проникати у водойми та харчові ланцюги.

Економічні втрати, пов’язані з Чорнобильською катастрофою, були величезними. За різними оцінками були відкриті такі показники:

− офіційні дані СРСР (1986 рік). Міністр фінансів Б. Гостєв повідомив, що прямі витрати на ліквідацію наслідків аварії становили близько 2 мільярдів рублів (приблизно 2,9 мільярда доларів США на той час). Це

включало витрати на житло для евакуйованих, компенсації, будівництво саркофага над четвертим енергоблоком та інші заходи [48].

− оцінка Михайла Горбачова. Колишній лідер СРСР зазначав, що витрати на ліквідацію наслідків катастрофи становили близько 18 мільярдів рублів, що майже призвело до банкрутства країни.

− довгострокові витрати. За оцінками, загальні економічні втрати для Білорусі протягом 30 років після аварії становили близько 235 мільярдів доларів США [50].

Після розпаду СРСР Україна взяла на себе зобов'язання щодо безпеки ЧАЕС, що продовжувало вимагати значних фінансових витрат. У 2016 році було завершено будівництво нового безпечного конфайнменту – гігантського купола, який накрив старий саркофаг і забезпечив кращий рівень захисту від витоків радіації [19].

Сьогодні Чорнобильська зона залишається об'єктом досліджень учених, які вивчають вплив радіації на навколишнє середовище. Крім того, зона відчуження стала популярним місцем для туризму, і тисячі людей з усього світу щороку відвідують Прип'ять і ЧАЕС, щоб побачити місце найбільшої ядерної катастрофи в історії людства.

Чорнобильська катастрофа назавжди змінила світове ставлення до ядерної енергетики. Після аварії багато країн переглянули свої програми розвитку атомної енергетики, посилили заходи безпеки та контроль за ядерними об'єктами. Катастрофа стала символом того, наскільки важливими є відповідальність, професіоналізм та культура безпеки в атомній енергетиці. Це нагадування про те, що навіть незначні помилки в цій сфері можуть мати катастрофічні наслідки для всього людства.

Чорнобиль – це трагедія, яка змінила історію. Її наслідки відчуваються й досі, і вона залишається одним з найважливіших уроків для всього світу щодо ризиків і відповідальності, пов'язаних із використанням ядерної енергії.

Чорнобильська катастрофа є однією з най масштабніших техногенних аварій в історії людства, і тому вона стала об'єктом численних наукових

досліджень, журналістських розслідувань, літературних творів та документальних фільмів. Історична література, присвячена Чорнобильській трагедії, охоплює широкий спектр питань: технічні аспекти аварії, її причини, соціальні й екологічні наслідки, міжнародну реакцію та її відображення у суспільній пам'яті.

Історіографія Чорнобильської катастрофи зазнала значної еволюції. На початковому етапі (1986–1991 рр.) дослідження були обмежені через контроль інформації з боку радянської влади. Офіційна версія трагедії значною мірою замовчувала масштаби катастрофи та її довготривалі наслідки. Лише після розпаду СРСР (1991 р.) та відкриття архівів стали доступними документи, які дозволили більш глибоко аналізувати причини та наслідки аварії.

Табл.1.1.

Етапи розвитку історіографії Чорнобильської катастрофи

Етап	Характеристика	Основні джерела та публікації	Особливості наукових підходів
Радянський період (1986–1991)	Інформація про катастрофу суворо контролювалася радянською владою. Перші офіційні звіти намагалися мінімізувати масштаби трагедії. У радянській пресі домінувала пропагандистська риторика, яка звинувачувала окремих осіб у аварії, але не систему.	Офіційні звіти уряду СРСР, доповіді МАГАТЕ, пропагандистські статті у газетах «Правда», «Известия», «Советская Украина». Основні книги та дослідження в цей час фактично відсутні.	Фрагментарний характер інформації, замовчування справжніх причин та наслідків катастрофи, відсутність незалежних досліджень.
Пострадянський період (1991–2000)	Після розпаду СРСР відкрилися архіви, що дало змогу дослідникам аналізувати справжні	Відкриті архіви КДБ, свідчення ліквідаторів, дослідження вчених, монографії та статті,	Зростає увага до соціальних наслідків катастрофи,

	причини катастрофи. З'явилися перші наукові публікації, що розглядали не тільки технічні аспекти, а й політичні та соціальні фактори аварії. Почалося переосмислення ролі радянської влади в трагедії та її наслідках.	наприклад, роботи О. Медведєва («Чорнобильська тетралогія»), дослідження Г. Медведєва та В. Кузнєцова.	аналізується вплив політики СРСР, досліджується роль ліквідаторів та евакуації. Починається формування концепції екологічної катастрофи.
Сучасний період (2000 – дотепер)	Дослідження набувають міждисциплінарного характеру. Катастрофу вивчають історики, екологи, соціологи, психологи, культурологи. З'являються роботи про Чорнобиль у контексті політики пам'яті, документальні фільми, художні твори та нові свідчення очевидців. Чорнобильська трагедія стає темою міжнародних досліджень.	Праці С. Плохія («Чорнобиль: Історія трагедії»), А. Брауна («Чорнобильські молитви»), наукові статті з екології та соціології. Активно розвивається медіа-історіографія, включаючи документальні фільми («Чорнобиль» HBO, «Чорнобиль: хроніки катастрофи»).	Катастрофа розглядається в глобальному контексті. Аналізується вплив радіації на природу та людей, оцінюється її значення для розвитку атомної енергетики. Вивчається символічне значення Чорнобиля в культурній пам'яті.

Джерело: створено автором на основі даних [30]

Історіографія Чорнобильської катастрофи проходила складний і тривалий процес трансформації, відображаючи зміни політичного режиму, доступу до інформації та розвитку наукових підходів. Умовно її розвиток можна поділити на три основні етапи: радянський (1986–1991), пострадянський (1991–2000) та сучасний (2000 – дотепер).

Перший етап історіографії Чорнобильської катастрофи відзначався суворим державним контролем за інформацією. Влада СРСР намагалася звести масштаби аварії до мінімуму, щоб уникнути паніки серед населення та міжнародного розголосу. У перші дні після катастрофи про подію повідомляли скупо і в офіційній радянській риториці домінували запевнення, що ситуація «перебуває під контролем».

Преса, зокрема такі видання, як «Правда» та «Известия», не публікувала реальних фактів про рівень радіації, наслідки для здоров'я людей або можливі ризики для довкілля. Радянська влада приховувала інформацію не лише від власних громадян, а й від міжнародної спільноти. Наприклад, тільки після того, як у Швеції зафіксували підвищений рівень радіації і почали задавати питання, СРСР змушений був визнати факт аварії.

Офіційні звіти радянських урядових комісій акцентували увагу на технічних аспектах аварії, пояснюючи трагедію виключно людським фактором і помилками персоналу. Таким чином, відповідальність за катастрофу покладалася на операторів станції, тоді як конструкційні недоліки реактора РБМК-1000 замовчувалися. Висвітлення подій у радянських засобах масової інформації будувалося на ідеологічному підході: наголошувалося на героїзмі ліквідаторів, які жертвували собою заради порятунку країни, але не говорилося про небезпеку радіації та хронічні хвороби, які розвивалися у постраждалих.

Реальна наукова робота була обмеженою через відсутність доступу до архівних матеріалів та заборону на вільний обіг інформації. Радянські екологи, які намагалися попередити про небезпеку радіації та довготривалі наслідки катастрофи, часто зазнавали репресій або цензури. Наприклад, лікарі та науковці, які публічно заявляли про проблеми зі здоров'ям у населення, отримували попередження або втрачали посади.

Наприкінці 1980-х років, у період «гласності» в СРСР, з'явилися перші критичні матеріали, які розкривали нові подробиці аварії. Однак навіть у цей період значна частина інформації залишалася засекреченою [38].

Після розпаду СРСР доступ до архівних матеріалів частково відкрився, що дозволило дослідникам проводити об’єктивні дослідження катастрофи. У 1990-х роках почали публікуватися численні спогади ліквідаторів, евакуйованих мешканців Прип’яті та вчених, які працювали на станції.

Науковці отримали можливість аналізувати не тільки технічні аспекти аварії, а й її політичні причини. Дослідники почали говорити про системні проблеми радянської атомної промисловості, зокрема про недосконаліть реакторів РБМК, приховування інформації про можливі ризики та бюрократичні прорахунки, які сприяли трагедії.

Однією з ключових праць цього періоду стала книга Григорія Медведєва «Чорнобильська тетралогія», в якій автор детально аналізував причини аварії та критикував радянську систему управління атомною енергетикою. Важливу роль відіграли і роботи журналістів та письменників, зокрема документальна книга Світлани Алексієвич «Чорнобильська молитва», що базується на реальних свідченнях постраждалих.

Науковці почали досліджувати довготривалі наслідки радіації для здоров’я людей, вивчати соціальні аспекти евакуації та вплив катастрофи на міжнародну політику. Також почалися дослідження екологічних змін у Чорнобильській зоні, що заклало основу для розвитку сучасної екологічної історіографії [31].

На сучасному етапі Чорнобильська катастрофа досліджується як багатогранне явище: техногенна аварія, екологічна катастрофа, соціальний феномен, культурний символ та складова політики пам’яті.

Сучасні історичні дослідження приділяють увагу міжнародному контексту катастрофи. Аналізується вплив аварії на ядерну політику різних держав, зміну ставлення до атомної енергетики та заходи з підвищення безпеки на АЕС у всьому світі. Значна увага приділяється вивченню наслідків катастрофи для здоров’я населення, зокрема зростанню рівня онкологічних захворювань та генетичних мутацій.

Розвиток екологічної історіографії дозволяє оцінити масштаби змін у природі Чорнобильської зони. Дослідники вивчають мутації у тварин та рослин, адаптацію організмів до радіаційного середовища та процеси природного відновлення. Наприклад, дослідження вчених показали, що популяції деяких видів тварин, таких як вовки та лосі, навіть зросли в умовах відсутності людей.

Увага приділяється також культурним аспектам катастрофи. Чорнобиль став символом ядерної небезпеки, що знайшло відображення у численних книгах, фільмах та мистецьких проєктах. Наприклад, серіал HBO «Чорнобиль» (2019) привернув увагу світової спільноти до трагедії та викликав новий інтерес до її історії.

Важливим напрямом досліджень є політика пам’яті про Чорнобиль. У різних країнах катастрофа інтерпретується по-різному: у пострадянських державах вона розглядається як символ провалу радянської системи, тоді як на Заході її використовують для критики атомної енергетики загалом.

Таким чином, історіографія Чорнобильської катастрофи пройшла шлях від замовчування й пропаганди до комплексного міждисциплінарного аналізу, що охоплює історичні, соціальні, екологічні та культурні аспекти трагедії.

Чорнобильська катастрофа, як надзвичайно значуща подія в історії XX століття, знайшла своє відображення в різноманітних наукових і літературних дослідженнях, які охоплюють широкий спектр аспектів: від екологічних наслідків до психологічних і соціальних змін. Література, наукові роботи та суспільна думка, що виникли після трагедії, не тільки аналізують наслідки катастрофи, а й формують нові уявлення про її роль у розвитку національної свідомості та світогляду.

Вивчення Чорнобильської катастрофи в історичній літературі дозволяє дослідникам розкрити не лише техногенні та екологічні наслідки, а й глибше зрозуміти соціально-політичні процеси, які супроводжували цю подію. Зокрема роботи Івана Драча «Чорнобильська мадонна», вірш Бориса Олійника «Дорога на Чорнобиль», поема «Сім» та інші.

Таким чином, Чорнобильська катастрофа стала не лише об’єктом дослідження для науковців, а й важливим культурним та літературним феноменом. Оцінка її впливу в історичній та літературній науці дозволяє зробити висновок, що, незважаючи на наукову глибину та детальність аналізу, дослідження Чорнобиля є неповними без огляду на багатогранність цього явища, яке залишається важливим для розуміння трансформації соціальних, психологічних і культурних структур пострадянського суспільства. Водночас важливим є те, що історична література не тільки фіксує факти, а й сприяє формуванню колективної пам’яті нації, що дозволяє уникнути повторення подібних трагедій у майбутньому.

1.2. Соціальні та культурні аспекти трагедії

Чорнобильська катастрофа мала масштабний вплив не лише на екологію та економіку, а й на соціальну та культурну сфери. Аварія стала переломним моментом у свідомості мільйонів людей, змінила уявлення про технологічний прогрес, довіру до державних інституцій та питання безпеки мирного атома. Соціальні наслідки трагедії проявилися в масових переселеннях, погіршенні стану здоров’я населення, змінах у демографічній структурі регіону та зростанні загальної тривожності серед людей. Водночас катастрофа вплинула на культуру, знайшла відображення в мистецтві, кінематографі, літературі та стала частиною колективної пам’яті, яка трансформується відповідно до сучасних умов.

Одним із головних соціальних наслідків аварії стало масове переселення людей із зони радіаційного ураження. Евакуація почалася лише через 36 годин після вибуху, що призвело до значного опромінення мешканців Прип’яті та навколишніх населених пунктів [1]. У перші тижні після аварії було евакуйовано близько 116 тисяч осіб, а впродовж наступних років – понад 230 тисяч. Вимушене переселення супроводжувалося серйозними соціальними труднощами: люди втрачали житло, роботу, соціальні зв’язки. Багато з них

були змушені починати життя з нуля в інших регіонах України, Росії та Білорусі.

Особливо гостро проблему переселення відчували мешканці сільських районів, для яких прив'язаність до землі була надзвичайно важливою. Втрата рідного дому, традиційного способу життя та необхідність адаптації до нових умов стали серйозним психологічним випробуванням. Виселені люди часто стикалися з дискримінацією – їх називали «чорнобильцями», остерігалися контактувати через страх перед радіацією. Це призводило до соціальної ізоляції, що ускладнювало інтеграцію переселенців у нові громади.

Чорнобильська катастрофа мала значний вплив на стан здоров'я населення. Радіаційне опромінення спричинило зростання онкологічних захворювань, зокрема раку щитоподібної залози, лейкемії та імунодефіцитних станів. Особливо вразливою категорією стали діти, які зазнали високих доз радіації через споживання забруднених продуктів. Високий рівень стресу, невизначеність та страх перед майбутнім призвели до поширення психосоматичних захворювань серед постраждалого населення [44].

Соціальною проблемою, яка з'явилася після Чорнобильської катастрофи, стало створення особливої категорії населення – ліквідаторів аварії. Це були військовослужбовці, інженери, пожежники, будівельники, медичні працівники, які брали участь у гасінні пожежі, дезактивації територій, зведенні саркофага над зруйнованим реактором. Загалом через ліквідаційні роботи пройшло близько 600 тисяч осіб. Багато з них отримали серйозні дози радіації, що негативно позначилося на їхньому здоров'ї та тривалості життя. Ліквідатори часто залишалися без належного соціального захисту, багато з них отримували недостатню медичну допомогу, а державні виплати та пільги були мінімальними.

Чорнобильська катастрофа не лише змінила долі сотень тисяч людей, а й стала символом екологічної катастрофи, що знайшло відображення у культурі. Перші художні твори про Чорнобиль з'явилися ще в радянський період, однак вони мали цензурний характер і зображували події через призму офіційної

радянської ідеології. У них переважав акцент на героїзмі ліквідаторів та ролі держави у подоланні наслідків аварії.

Після розпаду СРСР Чорнобиль став темою для більш відвертих художніх творів, які досліджували трагедію через людські долі та соціальні проблеми. Однією з найвідоміших літературних робіт є книга лауреатки Нобелівської премії Світлани Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього», яка базується на спогадах очевидців і ліквідаторів. Ця книга стала важливим документом епохи, що передає емоційний вимір катастрофи та її вплив на звичайних людей [8].

Чорнобильська тематика також знайшла відображення у кінематографі. Найвідомішими є документальні фільми, такі як «Чорнобиль» та «Хроніка важких тижнів».

Серіал «Chernobyl», випущений американською компанією HBO у 2019 році, став одним із найрезонансніших телевізійних проєктів, присвячених Чорнобильській катастрофі [10]. Він отримав високу оцінку критиків та глядачів за глибоке та емоційне відтворення подій, що розгорталися в ніч на 26 квітня 1986 року та в наступні дні.

Проєкт, створений сценаристом Крейгом Мезіном та режисером Юханом Ренком, є п’ятисерійним мінісеріалом, що детально показує аварію на Чорнобильській атомній електростанції, її наслідки та спроби ліквідації. Головними героями серіалу стали науковець Валерій Легасов (його зіграв Джаред Гарріс), партійний керівник Борис Щербина (Стеллан Скарсгард) та вчена-ядерниця Уляна Хомюк (Емілі Уотсон).

Однією з головних переваг серіалу є його достовірність у відтворенні атмосфери пізнього Радянського Союзу. Творці приділили велику увагу деталям: костюмам, інтер’єрам, архітектурі та навіть технічному обладнанню. Багато сцен було знято в Литві, зокрема на Ігналінській атомній електростанції, яка за своєю конструкцією нагадує Чорнобильську АЕС.

Серіал також глибоко розкриває проблеми радянської бюрократії та приховування правди владою. В одній зі сцен лікарі, які лікують пожежників,

не знають про небезпеку радіації, оскільки їм не повідомили про її реальні масштаби. Радянські чиновники намагаються заперечувати факт катастрофи навіть після того, як радіоактивний слід досягнув Європи.

Художні відступи від реальності в серіалі все ж присутні. Наприклад, персонаж Уляни Хомюк є вигаданим і символізує всіх науковців, які працювали над розслідуванням причин катастрофи. Також у реальності Легасов не виступав із такими відкритими викриттями системи на суді, як це показано в останній серії. Деякі сцени, зокрема момент, коли шахтарі працюють без одягу в тунелі під реактором, були драматизовані для посилення емоційного ефекту [46].

Попри деякі неточності, «Chernobyl» отримав численні нагороди, включаючи 10 премій Emmy та 2 премії Golden Globe. Глядачі та критики відзначили його як один із найкращих історичних серіалів сучасності.

Серіал також значно вплинув на світове сприйняття Чорнобильської катастрофи. Після його виходу інтерес до подій 1986 року зріс у багатьох країнах, що призвело до збільшення туризму в Чорнобильську зону відчуження. Українська влада навіть оголосила про намір зробити цю територію офіційним туристичним об’єктом.

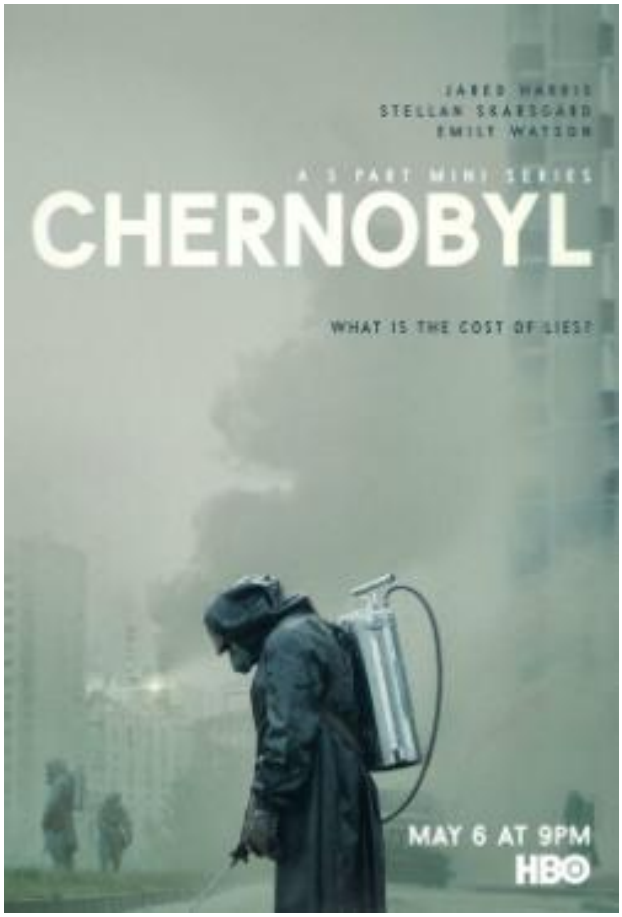

Рис. 1.2.1. Серіал «Chernobyl» HBO [47]

У сучасному мистецтві Чорнобиль використовується як символ техногенної катастрофи та екологічного колапсу. Фотографії покинутих будівель Прип’яті, заростих лісами вулиць, іржавих атракціонів у парку розваг стали впізнаваними у всьому світі. Чорнобильська зона стала місцем, де художники та фотографи створюють мистецькі проєкти, що нагадують про наслідки катастрофи [45].

Значний вплив Чорнобиль справив і на популярну культуру. У відеоіграх, таких як S.T.A.L.K.E.R., створений альтернативний світ, де Чорнобильська зона представлена як місце аномалій і містичних явищ. Незважаючи на художній вимисел, такі продукти масової культури сприяють збереженню пам’яті про трагедію та підтримують інтерес до історії катастрофи. Продовжуючи тему впливу Чорнобильської катастрофи на популярну культуру, варто зазначити, що серія відеоігор S.T.A.L.K.E.R. отримала продовження у вигляді другої

частини під назвою «S.T.A.L.K.E.R. 2: Heart of Chornobyl». Розроблена українською компанією GSC Game World, гра була випущена 20 листопада 2024 року для платформ «S.T.A.L.K.E.R. 2: Heart of Chornobyl» продовжує традиції серії, занурюючи гравців у постапокаліптичний світ Чорнобильської зони відчуження. Гравці беруть на себе роль сталкера на ім’я Скіф, який досліджує небезпечну зону, сповнену аномалій, мутантів та ворожих фракцій. Сюжет гри розгортається навколо пошуків артефактів та розкриття таємниць Зони, при цьому гравець має можливість впливати на розвиток подій своїми рішеннями.

Гра отримала змішані відгуки від критиків та гравців. Багато хто відзначає захоплюючу атмосферу та глибокий ігровий процес, проте деякі критикують технічні недоліки та баги, які впливають на загальне враження від гри. Розробники з GSC Game World визнали наявність проблем та запевнили, що працюють над їхнім усуненням у майбутніх оновленнях.

Попри технічні труднощі, «S.T.A.L.K.E.R. 2: Heart of Chornobyl» продовжує традицію серії, пропонуючи гравцям глибоке занурення у світ, натхненний реальними подіями та місцями, пов’язаними з Чорнобильською катастрофою. Це сприяє підтримці інтересу до історії трагедії та її наслідків, а також збереженню пам’яті про події 1986 року.

Рис. 1.2.2. Відеогра S.T.A.L.K.E.R. [47]

Таким чином, серія S.T.A.L.K.E.R., зокрема її друга частина, відіграє важливу роль у популярній культурі, нагадуючи про Чорнобильську катастрофу та її вплив на суспільство.

Важливим аспектом Чорнобильської катастрофи стало формування комеморативних практик. Щороку 26 квітня в Україні та інших країнах світу відзначається День пам’яті Чорнобильської трагедії. У цей день, у Києві, Славутичі [16], Чорнобилі та інших містах, проходять офіційні заходи, панахиди, зустрічі з ліквідаторами, виставки та конференції.

Чорнобильська катастрофа залишила глибокий слід у соціальній та культурній сфері. Вона змінила життя сотень тисяч людей, породила нові соціальні проблеми, спричинила зміни у колективній пам’яті та знайшла відображення у мистецтві, кінематографі й літературі. Незважаючи на те, що від аварії минуло майже сорок років, її наслідки досі актуальні, а Чорнобиль залишається важливою складовою історичної та культурної спадщини України і світу.

РОЗДІЛ 2. ПАМ'ЯТЬ ПРО ЧОРНОБИЛЬ: КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

2.1. Чорнобиль у державній політиці пам'яті

Чорнобильська катастрофа 1986 року залишила глибокий слід не лише в екологічній та соціальній сферах, а й у колективній пам'яті українського суспільства. Збереження пам'яті про трагедію стало важливою частиною державної політики, яка розвивалася протягом кількох десятиліть. Ця політика включає офіційні меморіальні заходи, створення пам'ятників, музеїв, надання соціальних гарантій постраждалим та популяризацію історичних знань про аварію.

У перші роки після катастрофи радянська влада намагалася контролювати інформацію про наслідки аварії, мінімізуючи її масштаби та приховуючи деталі ліквідації. Однак після розпаду Радянського Союзу Україна отримала можливість самостійно визначати підходи до збереження пам'яті про Чорнобиль. Важливим кроком стало визнання Чорнобильської трагедії на державному рівні як національної катастрофи, що потребує системної політики комеморації [14].

Одним із перших кроків незалежної України стало ухвалення законодавства, спрямованого на захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. 28 лютого 1991 року було прийнято Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [26]. Держава надала ліквідаторам та евакуйованим статуси, що передбачають певні пільги та компенсації. Також було започатковано офіційні заходи вшанування пам'яті загиблих та постраждалих.

Щороку 26 квітня в Україні проводяться численні державні та громадські заходи, присвячені пам'яті Чорнобильської катастрофи. Цей день є важливою

нагодою для того, щоб згадати трагедію, яка стала однією з найбільших техногенних катастроф в історії людства, та вшанувати пам'ять тих, хто віддав своє життя в боротьбі з наслідками аварії. Важливими складовими цього дня є покладання квітів до пам'ятників, виступи представників влади, зустрічі з ліквідаторами, проведення освітніх заходів, організація благодійних ініціатив та міжнародних подій, які наголошують на глобальному значенні Чорнобильської трагедії [6].

Головним елементом вшанування є покладання квітів до меморіалів і пам'ятників, що увічнюють подвиг ліквідаторів і жертв катастрофи. Меморіал «Тим, хто врятував світ» є одним із найважливіших пам'ятників, присвячених ліквідаторам аварії на Чорнобильській АЕС. Розташований у місті Чорнобиль, неподалік від пожежно-рятувального підрозділу, цей монумент був встановлений 26 квітня 1996 року – до 10-ї річниці катастрофи [36]. Його створили самі пожежники на знак вдячності та вшанування своїх колег, які першими вступили в боротьбу з наслідками аварії [29].

У місті Чорнобиль відбувається покладання квітів до пам'ятника героям-ліквідаторам, де згадують тих, хто ціною власного життя і здоров'я приборкував наслідки вибуху. У місті Славутич, що було спеціально збудоване для евакуйованих працівників Чорнобильської атомної електростанції та їхніх сімей, також проводяться пам'ятні заходи біля монумента жертвам Чорнобильської катастрофи. На церемоніях присутні ліквідатори, представники влади, члени сімей загиблих, школярі, студенти, волонтери та небайдужі громадяни, які приходять, щоб вшанувати пам'ять тих, хто постраждав від катастрофи.

Значну роль у відзначенні цього дня відіграють офіційні заходи за участі представників уряду, президентської адміністрації, Верховної Ради України, міжнародних організацій та дипломатичних місій. Лунають промови, в яких наголошується на важливості збереження історичної пам'яті, підтримки ліквідаторів та необхідності посилення заходів із забезпечення ядерної безпеки. Окремо увага приділяється питанням соціального захисту постраждалих осіб,

обговорюються державні програми підтримки ліквідаторів і їхніх родин, можливості покращення медичного обслуговування та соціальних гарантій.

Важливою частиною заходів, присвячених Дню пам’яті Чорнобильської катастрофи, є зустрічі ліквідаторів з молоддю, журналістами, науковцями та громадськими діячами. Ліквідатори діляться своїми спогадами про події 1986 року, розповідають про небезпеки, з якими вони зіткнулися, та про той героїзм, що дозволив зупинити подальше поширення радіації. Їхні історії допомагають сучасним поколінням краще зрозуміти масштаби катастрофи та її наслідки для людства. Матеріали зустрічей активно висвітлюються у засобах масової інформації, що сприяє збереженню пам’яті про Чорнобиль і його героїв [22].

Одним із ключових напрямів вшанування пам’яті є проведення освітніх заходів, які мають на меті підвищення обізнаності молодого покоління про події 1986 року, їхні причини та наслідки. У школах, університетах та наукових установах організовують лекції, семінари та дискусії, присвячені Чорнобильській катастрофі. Викладачі та експерти розповідають про особливості роботи Чорнобильської атомної електростанції, фактори, що призвели до аварії, її вплив на екологію та здоров’я людей. Особливою популярністю користується перегляд документальних фільмів, що відтворюють хроніку подій та розповідають про їхні наслідки, серед яких «Чорнобиль: хроніка важких тижнів», «Чорнобиль» від HBO, численні документальні фільми українських та міжнародних студій. Виставки архівних документів, фотографій і матеріалів дозволяють молоді глибше зануритися в історію катастрофи, усвідомити її масштаби та наслідки для людства. Також важливу роль відіграють організовані екскурсії в Чорнобильську зону, де відвідувачі можуть на власні очі побачити покинуте місто Прип’ять, зруйнований реактор і природу, що поступово відновлюється після радіаційного забруднення.

Значне місце у відзначенні цієї дати займають благодійні та соціальні ініціативи, спрямовані на підтримку ліквідаторів і постраждалих. Багато з них зазнали серйозних проблем зі здоров’ям, втратили працездатність, залишилися без належного соціального забезпечення. Благодійні фонди та волонтерські

організації збирають кошти на допомогу ліквідаторам, проводять безкоштовні медичні обстеження, організовують психологічну підтримку та інші заходи, спрямовані на полегшення їхнього життя.

Чорнобильська катастрофа є не лише національною трагедією України, але й подією глобального масштабу, яка змінила ставлення до ядерної енергетики в усьому світі. Саме тому 26 квітня в багатьох країнах також проходять пам'ятні заходи, присвячені Чорнобильській катастрофі. Одним з головних уроків Чорнобиля стало усвідомлення того, що ядерні аварії не мають кордонів, і «аварія будь-де – це аварія всюди» [49]. Організації, такі як ООН, ЮНЕСКО, МАГАТЕ, наголошують на важливості міжнародного співробітництва у сфері ядерної безпеки, необхідності розробки нових стандартів та технологій для запобігання подібним катастрофам у майбутньому. Чорнобиль став нагадуванням про необхідність відповідального використання ядерної енергії та про те, що навіть одна помилка може мати катастрофічні наслідки для всього людства.

День пам'яті Чорнобильської катастрофи має не лише історичне значення, а й глибоке суспільне та політичне звучання. Він нагадує про трагедію, яка торкнулася мільйонів людей, про необхідність захисту постраждалих, про важливість контролю над ядерними технологіями. Уроки Чорнобиля мають стати застереженням для майбутніх поколінь, щоб подібні катастрофи ніколи більше не повторювалися. Цей день символізує боротьбу за правду та справедливість, за право знати і пам'ятати. Чорнобильська катастрофа залишила глибокий слід у світовій історії, культурі та науці, і її вшанування є обов'язком перед тими, хто віддав своє життя, рятуючи інших, а також перед майбутніми поколіннями, які мають пам'ятати про трагедію та її наслідки.

Відзначення цієї пам'ятної дати має важливе значення як для тих, хто безпосередньо постраждав від катастрофи, так і для суспільства загалом. Головні цілі заходів, що проводяться цього дня, – вшанування пам'яті загиблих, підтримка ліквідаторів, поширення знань про аварію та її наслідки, а також усвідомлення важливості ядерної безпеки. Окрему увагу приділяють освітнім

заходам, під час яких молодь знайомлять із подіями 1986 року та їхніми наслідками [20].

Важливим елементом державної політики пам’яті є меморіальні комплекси та музеї. У Києві розташований Національний музей «Чорнобиль», відкритий у 1992 році [17]. Експозиція музею містить численні документи, фотографії, особисті речі ліквідаторів та макети об’єктів, пов’язаних із катастрофою. Він відіграє ключову роль у збереженні пам’яті про події 1986 року, оскільки є важливим центром просвітницької діяльності.

У місті Чорнобиль також встановлено меморіальний комплекс «Зірка Полин», який символізує катастрофу та її вплив на світ. У Прип’яті, яка стала містом-привидом після евакуації, розташовані численні пам’ятні знаки, присвячені тим, хто втратив своє життя або здоров’я через аварію.

Міжнародна спільнота також підтримує збереження пам’яті про Чорнобиль. Організація Об’єднаних Націй та ЮНЕСКО неодноразово наголошували на важливості Чорнобильської катастрофи для світової історії. У 2016 році Чорнобильська зона була визнана об’єктом міжнародного значення, а в 2019 році український уряд ініціював процес надання Прип’яті та Чорнобильській зоні статусу культурної спадщини ЮНЕСКО.

Одним із важливих елементів державної політики пам’яті стало збереження Чорнобильської зони як місця історичної пам’яті. Після виходу серіалу HBO «Chernobyl» у 2019 році кількість туристів у зоні відчуження значно зросла, і українська влада почала розглядати можливість створення тут офіційного меморіального туристичного об’єкта.

Чорнобильська катастрофа залишається однією з ключових тем у політичному дискурсі не лише України, а й усього світу. Це питання виходить за межі історичної пам’яті, оскільки має безпосередній вплив на екологічну безпеку, розвиток ядерної енергетики, міжнародну співпрацю та глобальну екологічну політику. Чорнобиль став символом відповідальності за ядерні технології та нагадуванням про те, що недотримання норм безпеки може мати катастрофічні наслідки для людства.

Чорнобильська трагедія використовується у політичному дискурсі для висвітлення кількох важливих аспектів, серед яких: критика радянської системи, підкреслення важливості екологічної безпеки, аналіз стану ядерної енергетики у світі, посилення міжнародної співпраці у сфері ядерної безпеки, боротьба за права ліквідаторів і постраждалих, а також розвиток політики пам'яті про Чорнобиль [13].

У політичному контексті Чорнобиль часто використовується для критики радянської системи управління, яка сприяла катастрофі. Основними факторами, що призвели до аварії, були не лише технічні недоліки реакторів РБМК, але й радянська бюрократія, яка нехтувала питаннями безпеки, приховувала реальні масштаби проблем і заперечувала необхідність реформ у ядерній енергетиці.

Радянська влада намагалася замовчувати інформацію про аварію, не інформувала населення про реальну загрозу радіації, а також проводила неефективну евакуацію, що призвело до значного радіаційного опромінення тисяч людей. Після розпаду СРСР ця тема стала одним із аргументів на користь того, що радянська система була неефективною та небезпечною.

В Україні Чорнобиль часто розглядається як приклад того, що тоталітарні режими нехтують життями громадян заради збереження власного іміджу. Ця тема активно використовується в політичних дискусіях, зокрема під час виборчих кампаній, коли різні політичні сили наголошують на важливості демократичних цінностей, прозорості влади та свободи інформації.

Аварія на ЧАЕС стала одним із найбільш яскравих прикладів екологічної катастрофи техногенного характеру. Радіоактивне забруднення торкнулося значних територій, зробивши тисячі квадратних кілометрів непридатними для проживання. Це призвело до численних екологічних проблем, включаючи забруднення ґрунтів, водних ресурсів, генетичні мутації у флори та фауни, довготривалі наслідки для здоров'я людей.

Тема Чорнобиля широко використовується у політичному дискурсі, коли йдеться про екологічні реформи, посилення контролю над промисловими підприємствами та запобігання техногенним катастрофам. Українські політики

неодноразово наголошували на необхідності дотримання екологічних стандартів, розвитку альтернативної енергетики та скорочення використання небезпечних технологій.

Значну роль відіграють міжнародні організації, які підтримують екологічні проєкти в зоні відчуження. ООН, Європейський Союз, МАГАТЕ та інші організації фінансують моніторингові програми, що дозволяють контролювати рівень радіації, проводити наукові дослідження та вивчати вплив радіації на природу [43].

Чорнобильська катастрофа суттєво вплинула на світову політику у сфері ядерної енергетики. Після аварії низка країн переглянули свої програми розвитку атомної енергетики, запровадили жорсткіші стандарти безпеки на АЕС та почали активно розвивати альтернативні джерела енергії.

В Україні після аварії Чорнобильська АЕС працювала ще кілька років, проте у 2000 році її було повністю зупинено [37]. Закриття станції стало важливим політичним рішенням, оскільки Україна отримала міжнародну фінансову допомогу для забезпечення ядерної безпеки та розвитку інших джерел енергії.

У сучасному дискурсі питання розвитку атомної енергетики в Україні залишається актуальним. З одного боку, Чорнобиль залишається символом ядерної катастрофи, а з іншого – Україна залежить від атомної енергетики, оскільки значна частина електроенергії виробляється на АЕС. Політики активно обговорюють необхідність модернізації атомної енергетики, запровадження новітніх технологій та посилення контролю за безпекою на атомних станціях.

Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями у питаннях ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, утилізації радіоактивних відходів та забезпечення безпеки зони відчуження. Одним із наймасштабніших міжнародних проєктів стало будівництво Нового безпечного конфайнменту – захисного саркофага, що накрив зруйнований четвертий енергоблок ЧАЕС.

Цей проєкт був реалізований за підтримки Європейського банку реконструкції та розвитку, країн ЄС, США, Японії та інших міжнародних

партнерів. Будівництво конфайнменту дозволило суттєво зменшити ризики витоку радіоактивних матеріалів і забезпечити довготривалу стабільність зруйнованого реактора.

Окрім цього, міжнародні партнери допомагають Україні у сфері радіаційного моніторингу. Сучасні системи контролю рівня радіації дозволяють оперативно виявляти будь-які зміни у зоні відчуження та запобігати можливим ризикам для навколишнього середовища та населення.

Державна політика пам’яті про Чорнобиль включає не лише вшанування загиблих і ліквідаторів, а й освітні, культурні та наукові ініціативи. Вона спрямована на збереження історичної пам’яті, підтримку постраждалих та запобігання подібним катастрофам у майбутньому. Чорнобиль залишається важливим символом техногенної катастрофи, уроком для всього світу та нагадуванням про відповідальність людини за природу та технології.

2.2. Роль меморіалів, музеїв та ритуалів пам’яті

Збереження пам’яті про Чорнобильську катастрофу відіграє важливу роль у формуванні історичної свідомості та суспільного усвідомлення її наслідків. Меморіали, музеї та ритуали пам’яті є основними елементами комеморативної культури, які дозволяють передати майбутнім поколінням знання про трагедію, вшанувати пам’ять постраждалих та ліквідаторів, а також наголосити на важливості дотримання екологічних і технологічних стандартів безпеки.

Національний музей «Чорнобиль» – це один із найважливіших культурних, історичних та освітніх закладів України, що зберігає пам’ять про одну з наймасштабніших техногенних катастроф в історії людства. Він виконує не лише функцію сховища історичних артефактів, але й є важливим центром досліджень, освітньої діяльності та міжнародної співпраці у сфері ядерної безпеки, екології та енергетики. Музей відіграє унікальну роль у збереженні пам’яті про аварію на Чорнобильській атомній електростанції та її наслідки для людей, природи та світової спільноти.

Музей був створений у 1992 році на базі фотодокументальної виставки «Пам’ять мужності і слави», організованої у першу річницю трагедії за участю ліквідаторів, зокрема пожежників Київщини. Вже у 1996 році указом Президента України музею було надано статус національного, а його експозиція суттєво розширена і модернізована. З моменту заснування музей став осередком пам’яті про героїзм ліквідаторів аварії, трагедію евакуйованих мешканців Прип’яті та тисяч людей, які постраждали внаслідок радіаційного забруднення.

Музей розташований у Києві, в історичному районі Поділ, за адресою провулок Хорива, 1, неподалік від станції метро «Контрактова площа». Будівля музею є архітектурною пам’яткою XIX століття, що раніше слугувала пожежним депо Подільської поліцейської дільниці. Вона має історичну та культурну цінність і офіційно занесена до Державного реєстру нерухомих пам’яток України. Таке розташування додає музею особливого символізму, адже він знаходиться в одному з найстаріших районів Києва, що має глибоку історичну спадщину.

Експозиція музею займає площу 1065 квадратних метрів і містить понад 22 000 унікальних експонатів. Вона охоплює три виставкові зали, в яких представлено артефакти, що розповідають про історію Чорнобильської катастрофи, її причини, хід подій, а також наслідки для навколишнього середовища, здоров’я людей та світової ядерної політики. Значна частина експозиції присвячена ліквідаторам аварії – людям, які ціною власного життя та здоров’я зупинили поширення радіації та врятували мільйони людей від можливих наслідків катастрофи [18].

У музеї зберігаються оригінальні документи, які стосуються будівництва ЧАЕС, управління станцією та подій, що передували катастрофі. Також представлені фотографії, що ілюструють стан Прип’яті до аварії та після евакуації, кадри з ліквідаційних робіт і перших днів після вибуху четвертого енергоблоку. Одним із найбільш вражаючих експонатів є особисті речі ліквідаторів, зокрема їхній захисний одяг, каски, дозиметри та обладнання, яке

використовувалося для замірювання рівня радіації. Відвідувачі можуть побачити реальні об’єкти, що були знайдені у зоні відчуження, включаючи покинуті іграшки дітей, документи евакуйованих мешканців, уламки техніки, яка використовувалася для ліквідації наслідків катастрофи.

Окремий розділ виставки присвячений картографуванню радіаційного забруднення та наслідкам впливу радіації на довкілля. У музеї представлені наукові дослідження, які демонструють масштаби поширення радіаційної хмари, вплив радіації на людей та природу, а також довготривалі наслідки аварії, які залишаються актуальними навіть через десятиліття [33].

У музеї реалізовано новітні мультимедійні технології, що дозволяють відвідувачам взаємодіяти з експонатами та отримувати поглиблену інформацію про події 1986 року. Завдяки грантовій допомозі уряду Японії у 2010 році тут були впроваджені інтерактивні сенсорні термінали, які дозволяють переглядати відеоматеріали, карти та архівні документи. Також доступний онлайн-тур музеєм у форматі 3D, що дає змогу людям з усього світу ознайомитися з експозицією без фізичної присутності.

Музей виконує важливу освітню функцію, проводячи лекції, семінари, дискусії, екскурсії для школярів, студентів, науковців та міжнародних делегацій. Тут регулярно проходять наукові конференції та круглі столи за участі фахівців у галузі ядерної безпеки, екології та медицини. Музей тісно співпрацює з міжнародними організаціями, такими як ООН, ЮНЕСКО, МАГАТЕ та Європейський Союз, у питаннях збереження історичної пам’яті про Чорнобильську катастрофу та розвитку програм ядерної безпеки.

Національний музей «Чорнобиль» не лише зберігає пам’ять про трагедію, а й допомагає суспільству краще зрозуміти важливість відповідального ставлення до атомної енергетики та екологічної безпеки. Він є місцем, де відвідувачі можуть не лише ознайомитися з історичними фактами, а й задуматися над майбутнім енергетики та роллю людини в управлінні технологіями.

Сьогодні музей є не лише місцем пам’яті та наукових досліджень, але й простором для діалогу про відповідальність влади, суспільства та науки перед майбутніми поколіннями. Його місія – допомогти усвідомити наслідки найбільшої ядерної катастрофи у світі, донести до людей важливість примирення між суспільством, наукою та технологіями, які можуть як служити людству, так і становити загрозу його існуванню.

Відвідувачі можуть ознайомитися з експозицією з вівторка по суботу. Час роботи музею з 10:00 до 18:00, у вівторок до 16:45. Останній вівторок місяця – санітарний день. Вартість квитків для школярів і студентів становить 66 грн, для дорослих – 131 грн, пільгові категорії відвідують музей безкоштовно. Музей розташований за адресою: Київ, провулок Хорива, 1 [27].

Національний музей «Чорнобиль» є одним із найбільш знакових музеїв України та виконує важливу функцію збереження історичної пам’яті, формування свідомого ставлення до науки та технологій, виховання нового покоління у дусі відповідальності за майбутнє планети. Його значення виходить за межі України, адже Чорнобильська трагедія стала глобальним символом ядерної катастрофи, і її уроки повинні стати застереженням для всього світу.

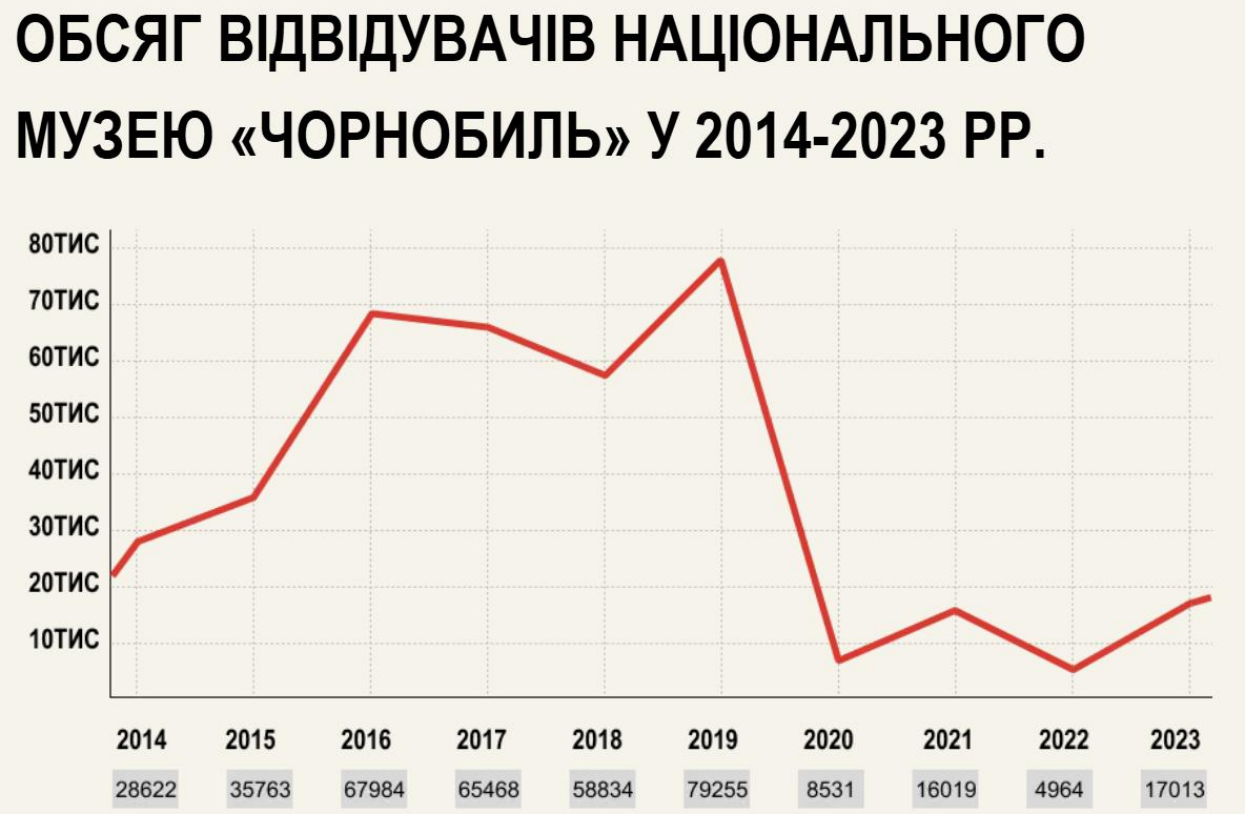

Рис.2.2. Обсяг відвідувачів національного музею «Чорнобиль» у 2014-2023рр. [27]

Меморіальні комплекси, присвячені Чорнобилю, існують у багатьох містах України та світу. Одним із найвідоміших є Національний меморіал жертвам Чорнобильської катастрофи у Києві, що розташований на території храму Святого Миколая. Щороку сюди приходять рідні загиблих, ліквідатори та представники влади, щоб ушанувати пам’ять жертв трагедії. В Чорнобилі встановлено меморіальний комплекс «Зірка Полин», який символізує вплив катастрофи на світ і нагадує про її катастрофічні наслідки.

Особливо знаковим місцем є місто Прип’ять, яке після аварії стало містом-привидом. Сьогодні його покинуті вулиці, школи, лікарні та житлові будинки є своєрідним меморіалом, який дозволяє відчути атмосферу трагічних подій. Біля знаку «Прип’ять» встановлено пам’ятник «Тим, хто врятував світ» – монумент, присвячений ліквідаторам катастрофи.

У Києві діє Національний музей «Чорнобиль», відкритий у 1992 році. Він є одним із найважливіших центрів збереження пам’яті про трагедію. У його експозиції представлено понад сім тисяч експонатів, серед яких документи,

фотографії, речі ліквідаторів, моделі об’єктів ЧАЕС, особисті щоденники та листи постраждалих. Музей виконує не лише функцію збереження історичних артефактів, а й освітню місію, проводячи лекції, виставки та зустрічі з очевидцями подій [11].

Окрім Національного музею, у багатьох містах України діють менші за розміром, але не менш значущі експозиції, присвячені Чорнобильській трагедії. Вони створюють можливість для молодого покоління краще зрозуміти масштаб катастрофи, її наслідки та важливість відповідального ставлення до ядерної енергетики.

Ритуали пам’яті є невід’ємною частиною вшанування Чорнобильської трагедії. Головним днем пам’яті є 26 квітня – день, коли сталася аварія. Щороку в цей день проводяться офіційні заходи, покладання квітів, хвилини мовчання, зустрічі з ліквідаторами та панахиди за жертвами трагедії. У Чорнобильській зоні відчуження організовуються поїздки для ветеранів-ліквідаторів, які можуть відвідати місця своєї служби, вшанувати загиблих колег та поділитися спогадами.

Окрім офіційних заходів, у суспільстві поширені й менш формалізовані форми пам’яті. Відвідування Чорнобильської зони стало не лише частиною історичних екскурсій, а й своєрідним актом вшанування загиблих. Після виходу серіалу HBO «Chernobyl» у 2019 році кількість відвідувачів Чорнобильської зони зросла в кілька разів. Для багатьох людей ці поїздки стали можливістю не лише побачити місце катастрофи, а й краще зрозуміти її масштаби та наслідки.

Чорнобиль став частиною світової пам’яті, тому меморіальні практики виходять далеко за межі України. У різних країнах світу встановлено пам’ятники, присвячені ліквідаторам і жертвам трагедії. Наприклад, у США, Канаді, Польщі та Німеччині можна знайти меморіальні знаки, які нагадують про події 1986 року.

Таким чином, меморіали, музеї та ритуали пам’яті відіграють ключову роль у збереженні історичної пам’яті про Чорнобильську катастрофу. Вони не лише нагадують про події минулого, а й виконують важливу освітню функцію,

допомагаючи суспільству усвідомити важливість екологічної безпеки, відповідального ставлення до технологій та необхідності запобігання подібним трагедіям у майбутньому.

РОЗДІЛ 3. ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА В КУЛЬТУРІ ТА МАСОВІЙ СВІДОМОСТІ

3.1. Чорнобиль у літературі, мистецтві та кінематографі

Чорнобильська катастрофа, що сталася 26 квітня 1986 року, не лише вразила Україну, але й спричинила широкий резонанс у всьому світі. Це трагедія, що змінила не тільки обличчя Чернобильської атомної станції та навколишніх територій, але й глибоко вплинула на культурну, соціальну та політичну ситуацію в Україні, Росії та інших країнах, зокрема в Білорусі. Вона залишила невиправний слід у свідомості людей, перетворившись на символ великого лиха та катастрофічних наслідків для людини та навколишнього середовища. Її відображення в літературі, мистецтві та кінематографі має своєрідну метафізичну природу, адже під час і після трагедії перед художниками постало питання, як зберегти пам’ять про події, які змінили хід історії.

У літературі Чорнобильська катастрофа отримала відображення безпосередньо після трагедії, у перші місяці [39]. Однак одними з найбільш потужних та глибоких текстів, що висвітлюють наслідки аварії, стали твори, написані через декілька років після події, коли з’явилася можливість глибше осмислити катастрофу, її масштаби та психологічний вплив на людей [25].

Одним із найбільш знакових творів, що з’явилися в післячорнобильські роки, стала повість Світлани Алексієвич «Чорнобильська молитва». Ця книга, яка неодноразово отримувала визнання на міжнародному рівні, стала свідченням глибокого болю і втрат. Алексієвич, використовуючи жанр усної історії, збирає розповіді тих, хто пережив катастрофу – від ліквідаторів аварії до переселенців і тих, хто залишився жити в зонах забруднення. Вона з великою чутливістю передає не лише фізичний біль, але й емоційну травму, що залишилась у серцях людей. Природа цієї травми не обмежується лише страхом

чи фізичними стражданнями – вона охоплює моральний крах, який відчули люди, усвідомивши, що їхня країна не здатна контролювати свої технології, що вони стали жертвами не лише радіації, але й порушення довіри до влади, до системи. Чорнобиль у книзі Алексієвич постає як символ техногенної катастрофи, яка зачепила не лише фізичний світ, а й суспільний, руйнуючи внутрішні переконання людей і перекреслюючи віру в майбутнє.

Літературна традиція, що виникла внаслідок Чорнобильської трагедії, має безліч інших важливих творів, хоча вони не завжди мають такий широкий міжнародний резонанс. Деякі з них створені в рамках поезії, інші – в прозі, однак усі вони спрямовані на осмислення катастрофи. Поети, прозаїки, драматурги намагалися передати переживання людей, зобразити цілісну картину змін, що відбулися після Чорнобиля. Вони описували не лише наслідки аварії, а й те, як змінився сам процес сприйняття того, що відбулося. У цих текстах часто звучить мотив апокаліпсису, руйнування традиційного способу життя, а також питання моральної та духовної відновленості після такого масового знищення.

Не менш важливими є й документальні твори, що стали результатом співпраці літератури та журналістики. Вони не тільки розповідають про саму катастрофу, але й аналізують її наслідки, намагаючись охопити різноманітні аспекти цього колосального лиха. Вони дозволяють читачеві зрозуміти не лише масштаби катастрофи, а й того, як цей досвід змінив людей, як цей стрес переживала нація, як ця трагедія змінила хід історії. Чорнобиль став каталізатором зміни ставлення до природи та техногенних систем у цілому. Українське суспільство стало гостріше ставитись до технічних розробок, питань екології, а також почало переосмислювати ставлення до авторитету державних інститутів і їх здатності запобігати подібним катастрофам.

Чорнобиль не залишився поза увагою і кінематографа. Документальні та художні фільми про катастрофу здебільшого з’являються в пострадянський період, однак вже в той час починають знімати перші фільми, що мають на меті як інформування, так і виховання пам’яті про події. Одним із найвідоміших

проектів став серіал «Чорнобиль», який вийшов у 2019 році. Цей серіал, хоч і є художньою інтерпретацією подій, здобув світове визнання завдяки своєму ретельному відображенню деталей катастрофи, наукових досліджень і політичних аспектів, що передували аварії, а також змалюванню складних моральних і соціальних виборів, з якими стикалися ліквідатори аварії та населення. «Чорнобиль» став важливим культурним феноменом, сприяючи глобальному обговоренню теми ядерної безпеки і відповідальності [3].

Крім художніх фільмів, документальні стрічки також зіграли велику роль у збереженні пам'яті про Чорнобиль. Такі фільми, як «Чорнобиль: Хроніка катастрофи» та «Вибір Чернобиля», дають змогу зрозуміти не лише технічну сторону трагедії, а й людський вимір цієї катастрофи. Вони надають глибоке розуміння того, як важко і болісно відновлювати життя після такого потрясіння.

Мистецтво є важливим засобом осмислення Чорнобильської катастрофи, адже воно має здатність не лише документувати трагедію, але й передавати глибину емоцій і роздуми, які викликає це питання. Виставки, інсталяції, живопис – ці форми мистецтва часто використовуються для того, щоб передати атмосферу після Чорнобиля та спонукати до роздумів про наслідки техногенних катастроф.

Однією з найбільш поширених тем у виставках, присвячених Чорнобилю, є фотографії покинутих міст, таких як Прип'ять, що стали своєрідними символами не тільки техногенної катастрофи, але й порожнечі, що залишилася після руйнування звичного порядку життя. Відображення цих порожніх, часто занедбаних будівель, зруйнованих доріг і засипаних природою об'єктів не просто показує фізичні наслідки аварії, а й піднімає питання про незворотність людської діяльності, яка може залишити на Землі слід, що не піддається відновленню.

Виставки також часто включають зображення зон, що були осяяні радіацією, місць, де природа почала розвиватися за умов, де людська присутність відсутня або обмежена. Такий підхід дозволяє не лише побачити естетичну сторону катастрофи, але й змусити глядачів задуматися про її вплив

на навколишнє середовище, про те, як катастрофа змінила природний ландшафт і яку роль відіграє технічний прогрес у взаємодії з природою. У таких творах природа часто постає як одна з головних жертв Чорнобиля, і водночас – як сила, що намагається повернути контроль над порушеним світом.

Інсталяції, в свою чергу, можуть створювати відчуття занурення в атмосферу постчорнобильського світу. Вони часто використовують не лише візуальні елементи, а й звук, запахи або навіть фізичні взаємодії з глядачем, щоб створити у нього відчуття присутності в пустці, в місці, де колись було життя, а тепер все залишилося у минулому. У таких інсталяціях можна побачити реальні предмети, що були залишені людьми – старі меблі, забуті іграшки, повсякденні речі, які набувають нового сенсу, коли їх оточує руйнування і тиша. Це викликає у глядачів не тільки сум, але й питання про те, як людські вчинки можуть перетворювати живі простори на мертві [34].

Живопис, у свою чергу, часто звертається до символічного вираження Чорнобиля. Художники, працюючи з темною палітрою, змальовують містичні й апокаліптичні образи, в яких техногенна катастрофа співіснує з природними елементами, як символ того, що людська діяльність і природа не можуть існувати в гармонії, якщо не відбувається відповідального ставлення до них. Такі роботи часто не лише фіксують конкретні моменти катастрофи, але й викликають у глядачів почуття тривоги за майбутнє, за те, що чекає на планету, якщо не будуть зроблені висновки з Чорнобиля.

Виставки та художні твори про Чорнобиль також виконують важливу роль у збереженні пам’яті про катастрофу. Вони допомагають не лише зафіксувати трагедію для майбутніх поколінь, а й заохочують до глибшого осмислення причин та наслідків техногенних катастроф, а також того, як людство може впливати на природу. Окрім того, ці твори ставлять питання про те, як змінюється ставлення до природи, до технічного прогресу, до людських вчинків після такої трагедії. Вони змушують задуматися над тим, як ми маємо реагувати на подібні виклики сьогодні і як можемо зберегти баланс між розвитком і збереженням природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Мистецтво і кінематограф Чорнобиля стали потужними інструментами вивчення й осмислення цієї катастрофи не тільки для українців, а й для світової спільноти. Ці творчі жанри продовжують бути важливими носіями пам’яті про Чорнобиль, адже вони дають можливість розглядати цю трагедію не лише як локальну проблему, а й як урок для всього людства.

3.2. Чорнобиль у колективній пам’яті та медійному просторі

Чорнобильська катастрофа залишила глибокий слід у колективній пам’яті не тільки українців, але й усього світу, перетворившись на символ ядерної небезпеки, техногенних катастроф та безповоротних змін, що вони приносять. Для багатьох людей, які пережили ці події, спогади про Чорнобиль стали невід’ємною частиною особистої історії, а для нових поколінь катастрофа є частиною національної спадщини, що формує уявлення про минуле. Колективна пам’ять про Чорнобиль формується через різні медіа, культурні продукти, а також через особисті свідчення тих, хто був безпосередньо втягнутий у події, таких як ліквідатори, мешканці постраждалих територій та родини загиблих. Вона пронизує всі сфери суспільного життя, включаючи освіту, мистецтво, політику і повсякденну діяльність.

Табл.3.2.

Чорнобиль у колективній пам’яті та медійному просторі

Чинник	Опис	Приклади в медійному просторі та колективній пам’яті
Колективна пам’ять	Це спільне сприйняття події, яке формується у суспільстві, зберігається в свідомості поколінь і передається через традиції, навчання, культуру, усну історію.	- Міфи, легенди, наративи, що передаються через родини та громади, спільні згадки серед поколінь.
Роль Чорнобиля в національній	Чорнобиль став символом техногенної катастрофи, що спричинила глибокі	- Меморіальні заходи та монументи, присвячені пам’яті

свідомості	соціальні, економічні та політичні зміни в Україні, вплинувши на національну ідентичність.	жертв Чорнобиля. Найбільші меморіали у Прип'яті та Києві.
Медіа-репрезентація	Як ЗМІ висвітлюють катастрофу та її наслідки, створюючи наративи та образи через новини, документальні фільми, статті, репортажі, передачі, які формують громадську думку.	- Телевізійні передачі, такі як серіал «Чорнобиль», документальні фільми, новини про наслідки аварії.
Медіа-перекручення і містифікація	Як медіа можуть створювати спотворені або драматизовані образи події, часто перебільшуючи або пропускаючи важливі деталі, що можуть вплинути на громадське сприйняття.	- Різні художні фільми та книги, які перебільшують катастрофу, створюючи містифікації, наприклад, перебільшення жахів.
Символіка Чорнобиля в культурі	Чорнобиль став символом не тільки катастрофи, а й більш глибоких соціальних, моральних та екологічних проблем, в тому числі відповідальності за технічний прогрес.	- Літературні твори, картини, музика, мистецькі інсталяції, що використовують Чорнобиль як символ.
Відповідальність ЗМІ	Медіа повинні відповідально ставитися до висвітлення катастрофи, намагаючись не спекулювати на трагедії і ретельно аналізувати факти, щоб уникнути маніпуляцій.	- Огляд та обговорення технологічних причин аварії, аналіз відповідальності влади, критичні статті.
Пам'ятники та меморіали	Пам'ятні місця, меморіали та пам'ятники, що відображають важливість події в історії, закріплюючи Чорнобиль у колективній пам'яті на фізичному рівні.	- Меморіал у Прип'яті, пам'ятники ліквідаторам аварії, музеї, пам'ятники в Україні та за кордоном, меморіальні стели.
Міжнародна пам'ять про Чорнобиль	Як світова спільнота згадує Чорнобиль, як ця катастрофа відображається у міжнародному медіапросторі та культурних	- Міжнародні виставки, фільми, книги та конференції, присвячені Чорнобилю, міжнародні проекти та наукові

	продуктах.	дослідження.
Переосмислення після катастрофи	Як суспільство та медіа по-новому оцінюють техногенну катастрофу, її причини, наслідки, роль держави та відповідальність громадян за екологічну безпеку.	- Розслідування, наукові дослідження, нові медійні кампанії, програми, які ставлять питання екологічної безпеки.
Чорнобиль у глобальному контексті	Чорнобиль став важливим моментом не лише для України, а й для глобального середовища, питання атомної енергетики та екологічної безпеки.	- Міжнародні організації та ЗМІ, які постійно досліджують наслідки катастрофи для світової екології та безпеки.

Джерело: створено автором на основі даних [28]

Медіа, зокрема телебачення, радіо та інтернет-платформи, відіграють ключову роль у формуванні сучасної колективної пам'яті про Чорнобиль. Після аварії увага до неї була надзвичайно велика, і ЗМІ стали основними каналами поширення інформації. Протягом 80-х і 90-х років медіа постійно повідомляли про наслідки катастрофи, але часто ці повідомлення були обмежені, замовчувані або викривлені через політичні чинники. Після розпаду СРСР та з початком посткомуністичних трансформацій з'явилися нові можливості для вільного висвітлення теми, що призвело до появи перших документальних фільмів, репортажів і статей, що намагалися розкрити справжні масштаби катастрофи та її наслідки для людей і навколишнього середовища.

Важливою частиною формування колективної пам'яті є медіа-продукти, що стосуються не тільки технічних аспектів катастрофи, але й людського виміру трагедії. Преса, телебачення та інтернет публікують свідчення тих, хто пережив ці події, документи, що підтверджують масштаби катастрофи, а також інтерв'ю з ліквідаторами аварії, які діляться своїми переживаннями та спогадами. Багато з них, залишаючись живими свідками катастрофи, стали героями інтерв'ю та документальних проектів, що допомагають зберігати пам'ять про трагедію для майбутніх поколінь. Чорнобильська тема стає

важливою частиною національної свідомості, активно використовується в політичному та культурному дискурсі, особливо в контексті екологічних проблем, ядерної енергетики та безпеки [41].

Крім того, значну роль у формуванні колективної пам'яті відіграють меморіали, музеї та пам'ятні заходи, які в Україні та за її межами проводяться для вшанування жертв Чорнобильської катастрофи. У музеях Чорнобиля відображені різні аспекти катастрофи – від технічних причин до соціальних і психологічних наслідків для людей. Їх відвідують не тільки українці, а й іноземці, що прагнуть зрозуміти цю трагедію і відчути на собі її масштаби. Такі місця стають важливими центрами збереження пам'яті, своєрідними освітніми платформами для поколінь, які не мали змоги бути свідками подій.

Медійне зображення Чорнобиля також часто має символічний характер, ставши культурним маркером у розмовах про людські катастрофи, глобальні зміни та моральну відповідальність. Чорнобиль, завдяки своїм страшним наслідкам, став однією з основних тем у медійному просторі, особливо в контексті міжнародної політики в галузі енергетичної безпеки та ядерної загрози. Відображення цієї катастрофи в міжнародних новинах, у тому числі в рамках глобальних обговорень безпеки ядерних установок, нагадує суспільству про важливість контролю та відповідальності в питаннях технологічного прогресу [4].

Особливе місце в медійному просторі Чорнобиль займає через численні документальні фільми, виставки, книги, в яких висвітлюється пам'ять про аварію. Сучасні медіа-продукти, такі як фільм «Чорнобиль», серіал «Чорнобиль» і численні інтернет-ресурси, що аналізують катастрофу, стали платформами для повторного осмислення події. Вони стимулюють міжнародну дискусію про екологічні катастрофи, політичні маніпуляції та наукові дослідження, пов'язані з атомною енергетикою.

Тема Чорнобиля також активно використовується в різних соціальних рухах, що борються за екологічну справедливість, нагадуючи суспільству про необхідність пам'ятати і вивчати уроки історії. Медіа, таким чином, не лише

інформують, а й формують загальне уявлення про Чорнобиль як про одну з найбільших катастроф в історії людства, що має моральне, екологічне і соціальне значення для всього світу.

ВИСНОВКИ

Чорнобильська катастрофа є подією глобального масштабу, яка залишила незгладимий слід не лише в історії України, а й у всьому світі. Її наслідки, як техногенні, так і соціальні, продовжують впливати на різні аспекти сучасного життя, що, в свою чергу, визначає значення комеморативних практик у збереженні пам’яті про ці трагічні події. У ході дослідження ми з’ясували, що Чорнобильська катастрофа, на відміну від багатьох інших трагедій, стала символом не тільки техногенних катастроф, але й моральної відповідальності, екологічної небезпеки та змін у суспільних та культурних парадигмах.

Аналіз історіографії Чорнобильської катастрофи показав, що розуміння та інтерпретація подій 1986 року проходили через призму політичних ідеологій, змінюючись з часом від замовчування та мінімізації наслідків до глибокого аналізу і критичного осмислення. Зокрема, в радянський період катастрофа була майже повністю замовчувана, що відображалося в історичних джерелах, а вже після розпаду СРСР почалася більш відкрита та об’єктивна оцінка подій.

Соціальні та культурні аспекти Чорнобильської трагедії, розглянуті в рамках дослідження, свідчать про те, що катастрофа мала не тільки технічні, а й значні психологічні та соціальні наслідки для постраждалих територій. Вони проявляються в стресових розладах, зниженні рівня довіри до державних інститутів і зменшенні моральної підтримки з боку суспільства. Водночас, ця трагедія також стала каталізатором для розвитку нових підходів до питань безпеки, екології, ядерної енергетики, а також соціального забезпечення постраждалих.

Особливу увагу в роботі приділено дослідженню пам’яті про Чорнобиль у культурному та медійному контексті. Виявилося, що пам’ять про катастрофу активно формується через культурні продукти, такі як література, мистецтво, кінематограф, а також через комеморативні практики, включаючи меморіали та музеї, що мають важливе значення для збереження історичної пам’яті. Медіа, в

свою чергу, стали основним каналом для поширення інформації про катастрофу, а також для формування уявлень про Чорнобиль у масовій свідомості. Поширення різноманітних документальних фільмів, репортажів та статей, а також використання медіа як платформи для особистих свідчень, стало основним інструментом для збереження історії цієї трагедії в колективній пам'яті.

Роль меморіалів, музеїв і ритуалів пам'яті, які з'явилися після катастрофи, є важливою складовою частиною процесу осмислення та збереження пам'яті про Чорнобиль. Вони не лише виконують функцію вшанування загиблих і постраждалих, але й є місцями для публічних дискусій, де з'являється можливість для переосмислення того, що сталося. Музеї та меморіали допомагають людям глибше зрозуміти не лише масштаби катастрофи, але й її наслідки для людства загалом.

Визначену в роботі роль Чорнобиля у формуванні культурної пам'яті можна вважати також потужним сигналом для майбутніх поколінь. На основі цієї трагедії та її осмислення сьогодні можна розробляти нові підходи до ядерної безпеки, природоохоронної діяльності та соціальної політики. Важливо, щоб пам'ять про Чорнобиль була не лише збережена, але й стала частиною глобального наукового та суспільного дискурсу, сприяючи розвитку технологій, що забезпечують безпеку, а також формуючи стійкість до нових викликів.

Таким чином, Чорнобильська катастрофа є важливою складовою частиною сучасної культурної і соціальної пам'яті, а комеморативні практики допомагають не тільки зберігати пам'ять про цю трагедію, але й формувати нове бачення щодо відповідальності за техногенні катастрофи та екологічні ризики. Вивчення цього явища в контексті культурної та соціальної історії дозволяє глибше зрозуміти, як трагедії впливають на розвиток суспільства і як важливо зберігати пам'ять про них для майбутніх поколінь.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністратор. Чорнобильська катастрофа. Пам'ятаємо. *Механіко-математичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка*. URL: http://www.mmf.lnu.edu.ua/en/leen/cor/342 (дата звернення: 15.05.2025).

2. Барбарич Ю. М., Колєватов О. О. Чорнобильська катастрофа – катастрофа всього світу. *Юність науки*. 2022. С. 339–341. URL: https://ir.stu.cn.ua/jspui/bitstream/123456789/27650/1/339-341.pdf (дата звернення: 15.05.2025).

3. Белець С. П. Мистецтво як засіб пропаганди (на прикладі сучасної української культури). Київ : Мистецька Академія, 2024. 200 с.

4. Бортнік Ж. І. Між документальним та постдокументальним: вектори пошуків сучасної української драми. Брехтівський часопис (Brecht-Heft): статті, есе, переклади. 2023. № 9. С. 57-71.

5. Брехня, розкладена на атоми. *Збруч*. URL: https://zbruc.eu/node/104845 (дата звернення: 15.05.2025).

6. Бурдо О. О., Вишневський Д. О. м. Чорнобиль, Україна. Ольвійський форум–2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі. Київ : Центр стратегічних досліджень, 2023. С. 116.

7. Вплив радіації на захворюваність раком. *KievTime*. URL: https://kievtime.in.ua/vplyv-radiatsii-na-zakhvoriuvanist-rakom/ (дата звернення: 15.05.2025).

8. Дружкова І. С. Елементи сторітелінгу на заняттях, присвячених Чорнобильській трагедії. 2019. С. 47–51. URL: https://card-file.ontu.edu.ua/items/5efa589f-7553-47c8-88cb-c6f114be128f (дата звернення: 15.05.2025).

9. Евакуація населення міста припять в 1986 році після радіоактивного забруднення території. *Чернобыль*.

URL: https://chornobyl.in.ua/uk/pripyat-evacuation.html (дата звернення: 15.05.2025).

10. Івченко Л. О. Динаміка і перспективи розвитку туризму в Чорнобильській зоні. *Ефективна економіка*. 2020. № 1. URL: https://dspace.nuft.edu.ua/handle/123456789/30833 (дата звернення: 15.05.2025).

11. Котляр Ю. В. Чорнобиль, квітень, ядерна загроза. Київ : Вид-во «Наукова думка», 2022. 180 с.

12. Куцелап А. В. Чорнобиль. Довгий слід трагедії. Черкаси : Черкаський державний технологічний університет, 2021. 200 с.

13. Лисакова І. Реконструкція художньої культури в руслі культурних індустрій: філософсько-аксіологічний аспект. Київ : Науковий світ, 2021. 546 с.

14. Литвиненко О. С. Чорнобиль не має минулого часу. Розробка дебатів. Київ : Центр політичних студій, 2023. С. 133.

15. Матвійчук Я., Америки Г. «Ми – українці». Українізована відеогра Stalker 2 досягла глобального успіху. Радіо Свобода. URL: https:www.radiosvoboda.orgaukrayinizovana-videohra-stalker-233222628.html (дата звернення: 12.02.2025).

16. Меморіал “Героям Чорнобиля”. *Travels.in.ua*. URL: https://travels.in.ua/uk-/object/1737/heroes-of-chornobyl-memorial (дата звернення: 15.05.2025).

17. Музей Чорнобиль. *chornobyl-museum.kyiv*. URL: https://chornobyl-museum.kyiv.ua/ (дата звернення: 15.05.2025).

18. Національний музей «Чорнобиль» (Київ). *Вандрівка*. URL: https://vandrivka.com.ua/natsionalnij-muzej-chornobil-kiyiv/?utm (дата звернення: 15.05.2025).

19. Новий безпечний конфайнмент: рік під захистом. *ДСП "Чорнобильська АЕС"*. URL: https://chnpp.gov.ua/ua/infotsentr/novyny/4647-novij-bezpechnij-konfajnment-rik-pid-zakhistom (дата звернення: 15.05.2025).

20. Новікова Л. Динаміка зміни іміджу України в аудіовізуальному мистецтві XXI століття. Матеріали до української етнології. 2022. № 21. С. 112-116.

21. Оксана. Чорнобильська ніч: вибух, який розірвав світ URL: https://fact-news.com.ua/zona-de-zupinivsya-chas-malovidomi-fakti-ta-istorichni-uroki-chornobilskoi-katastrofi-cherez-39-rokiv. *Fact-news*. URL: https://fact-news.com.ua/zona-de-zupinivsya-chas-malovidomi-fakti-ta-istorichni-uroki-chornobilskoi-katastrofi-cherez-39-rokiv/ (дата звернення: 15.05.2025).

22. Островська С. В. «Лексикон інтимних міст» Юрія Андруховича: особливості поетики. Київ : Літературна наука, 2021. 150 с.

23. Палій О. ЧАЕС: що це був за експеримент і навіщо?. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2724046-caes-so-ce-buv-za-eksperiment-i-naviso.html (дата звернення: 15.05.2025).

24. Після Чорнобиля почали сприймати Москву як джерело проблем. *Gazeta.ua*. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_pislya-cornobilya-pochali-sprijmati-moskvu-yak-dzherelo-problem/1027662 (дата звернення: 15.05.2025).

25. Приходько Н. К. Аудіовізуальне мистецтво як інструмент передачі культурних цінностей у період соціальних трансформацій. В матеріалах VIII Всеукр. наук. конф. молод. вч., асп. «Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір», 2024. С. 162.

26. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи". *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-12#Text (дата звернення: 15.05.2025).

27. Про музей. Музей Чорнобиль. URL: https:chornobyl-museum.kyiv.uapro-muzei (дата звернення: 12.02.2025).

28. Пушонкова О. А. Філософія культури: навч.-метод. посіб. Київ : Вища школа, 2023. 120 с.

29. Світ не без добрих людей. Пам'ятник героям-ліквідаторам відновили народними зусиллями. *Великий Київ*. URL: https://bigkyiv.com.ua/svit-ne-bez-dobryh-lyudej-pam-yatnyk-geroyam-likvidatoram-vidnovyly-narodnymy-zusyllyamy/ (дата звернення: 15.05.2025).

30. Сергіївна К. В., Парфенюк І. М. Вплив ЗМІ на розвиток медіакультури (на прикладі висвітлення аварії на Чорнобильській АЕС). Київ : Видавництво соціальних наук, 2023. 160 с.

31. Середа О. С. Чорнобильська катастрофа в кінематографі. Круглий стіл «День пам’яті Чорнобильської трагедії». Київ : Видавництво наукової літератури, 2023. С. 135.

32. Собіченко А. К. Семантика теми Голодомору та її відображення у мистецтві. Київ : Вид-во «Культура», 2023. 180 с.

33. Станько Н. Сучасні комунікаційні стратегії просування соціально-культурних проектів в Україні (досвід 2019–2021 років). Київ : Український культурний центр, 2022. 240 с.

34. Телуха С. С. Чорнобиль як місце конкуруючої пам’яті. Київ : Науковий світ, 2022. 220 с.

35. Тема ЧОРНОБИЛЯ в українській літературі. *Газета Гомін*. URL: http://gomin.gospmr.org/?p=23253 (дата звернення: 15.05.2025).

36. Тим хто врятував світ: скульптурна композиція ліквідаторам аварії на ЧАЕС потребує допомоги, фото. *Погляд*. URL: https://poglyad.tv/tym-hto-vryatuvav-svit-skulpturna-kompozytsiya-likvidatoram-avariyi-na-chaes-potrebuye-dopomogy-article (дата звернення: 15.05.2025).

37. Ті, хто пройшли крізь вогонь і радіацію : науково-публіцист. вид. / В. В. Голубош та ін. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2021. 232 с.

38. Тридцять п’ять років від дня аварії на Чорнобильській АЕС. Катастрофа, яку не змогли приховати. *Uacrisis.org*. URL: https://uacrisis.org/uk/35-rokiv-chaes (дата звернення: 15.05.2025).

39. Чорнобиль у культурі та мистецтві: як катастрофа стала символом боротьби за майбутнє. *Pravda*.

URL: https://pravdatutnews.com/society/2024/12/14/52214-chornobyl-u-kulturi-ta-mystectvi-yak-katastrofa-stala-symvolom (дата звернення: 15.05.2025).

40. Чорнобиль четверте десятиліття : монографія. Київ : Держ. екол. акад. післядиплом. освіти та упр., 2019. 407 с.

41. Чорнобиль: книжки й фільми про трагедію. *Explainer*. URL: https://explainer.ua/chornobyl-shho-ne-movchyt-knyzhky-ta-filmy-shho-osmyslyuyut-tragediyu-kriz-roky/ (дата звернення: 15.05.2025).

42. Чорнобильське досьє КҐБ : Зб. док. про катастрофу на чорнобил. аес. Сусп. настрої: чаес у поставар. період, 2019. 1198 с. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/179734/18-Baranovska.pdf?sequence=1 (дата звернення: 15.05.2025).

43. Швачко Я. Національний музей «Чорнобиль» в умовах повномасштабного вторгнення Віталіна Мартиновська. Тексти у збірнику опубліковані на основі матеріалів, наданих авторами, які несуть повну відповідальність за зміст своїх публікацій. Київ : Академія наук, 2024. С. 184.

44. Шпількін А. Р. Чорнобиль – зона відродження. Круглий стіл «День пам’яті Чорнобильської трагедії». Київ : Видавництво наукової літератури, 2023. С. 148.

45. Яценко В. Г. Мій Чорнобиль. Геохімія техногенезу. 2021. Вип. 34. С. 132.

46. Aleksievich S. Функціювання модальних синтаксем у романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього». Редакційна колегія, 2022. С. 132.

47. Chernobyl Official Website for the HBO Series HBO.com. HBO. URL: https:www.hbo.comchernobyl (date of access: 12.02.2025).

48. Press A. Soviets Put Cost of Chernobyl at $2.9 Billion. *Los Angeles Times*. URL: https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1986-09-19-mn-10974-story.html?utm (дата звернення: 15.05.2025).

49. The Enduring Lessons of Chernobyl. *IAEA*. URL: https://www.iaea.org/newscenter/statements/enduring-lessons-chernobyl (дата звернення: 15.05.2025).

50. What are the social and economic costs of the Chernobyl accident?. *Redirection*. URL: https://www.greenfacts.org/en/chernobyl/l-3/5-social-economic-impacts.htm?utm (дата звернення: 15.05.2025).